

A

MAGYAR ROMANTICISMUS.

SZÉKFOGLALÓ

BÁNÓCZI JÓZSEF.

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A magyar romanticismus.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia márcz. 20-án tartott ülésében.)

Tekintetes Akadémia! Révaira a tudomány története méltó elismeréssel, irodalmunk és nemzeti ügyünk jogos büszkeséggel gondol — mindenik részéről kijár neki a dicséret és dicsőség, melyet munkájával, küzdelmével kiérdemelt. Én Révainak legközelebb tartozom: nekem ő jótétöm.

Másféle tanulmányok vonzották az ifjút, mint a melyek felé férfikora fordult. Habozva indult az új uton, midőn Révai nagy alakja számára az első célpontot kijelölé. Szerencés körülmények kedveztek. Fraknói és Horvát alkalmat, Szarvas buzdítást, Gyulai példát adott, s hogy csekély tanulmányaim egy szerény eredményét e díszes helyen bemutathatom, büszkeségem és hálám soha el nem apadó forrása marad örökre.

Midőn a francia forradalom végén e nemzet irodalmának kizárólagos uralma megszűnik, az európai irodalmak új irányban haladnak. Nem valamennyi azon egy időben, de mindannyia többé-kevésbé a német szellem befolyása alatt, mely az új mozgalomra az első indítást megadta.

E szellem a romanticismus volt, mely bejárta Angol- és Olasz-, Francia- és Dán-, Svéd-, Lengyel- és Oroszországot. Mindenütt máskép alakult a más viszonyok szerint, de mindenütt hódított és termékenyített. E szellem elhatott mi hozzánk is, nem egy cecskéje, hanem egész áradata s nem egyesekben nyilvánul csak, hanem, mondhatni, mindenki és mindenben — költőben, tudósban, társadalomban, politikában.

Alig is volt Európában ország, mely a romanticismus befogadására alkalmasabb lett volna Magyarországnál. Mint

területén a róma és a havas, úgy van meg jellemében az ingadozás a végletek és szélsőségek közt: a lelkesedés és lemondás, az optimizmus és fatalizmus gyors váltakozása. S mint Németországban, úgy akartak nálunk is átalakítani mindent; a nyelv és irodalom regenerálása már folyamatban volt, a politikáé és társadalomé most indul meg; sehol megállapodás, sehol valami kész és bevégzett, mindenütt forrongás, mindenütt törekvés változtatni és újítani — amott is, nálunk is.

Még fontosabbak az irodalom-történeti okok. A német romantizmus új forrásai voltak: a nemzeti, a népies és a múlt. Magyarországon mindez meg volt már egy emberöltővel ezelőtt. Nálunk már renaissanceunk idejében váltotta föl a nemzetietlent a cosmopolitizmus forrásain táplálkozó nemzeti elem s ezért nálunk erősebb is volt, mint bárhol Európában, Németországban a nemzeti jobbjára csak mint elvi követelmény lép föl, a gyakorlatban inkább a középkori és az idegen foglal tért; Franciaországban hasonlóképp. Angolországban a romantizmus eleitől fogva nemzeti ugyan, de nem általában s oly kiváló szellemek, mint Shelley és Wordsworth, kivonják magukat alóla. A népiest sem most fedezik föl Magyarországon; Dugonics és Horvát Ádám és Gvadányi, iskolájokkal együtt, már a múlt században merítették e forrásból. A régi kor nagyságát és dicsőségét pedig folyton hangoztatták költőink Besseneyeitől Kisfaludy Károlyig.

Ez elemek tehát, bár nem az új iskola értelmében, meg voltak már nálunk s épen ezért hozták az új irányt e kor szemkörébe közelebb, sietteték befolyását és diadalát.

Innen magyarázható, hogy a romantizmus annyi lényeges vonását átveszszük, sőt néhányát változtatás nélkül. Az antik mythológiából vett képek helyébe a németek valóságos nemzeti hitregét tesznek, nálunk költőnek mythológiát. Horvát István képzelete megteremtí az Ármányt és Zaklát, Székely Sándoré a Haddúrt és Nemerét, Vörösmartyé az istenek és tündérek egész fegyverzetlen csoportját. A kelet és középkor, a lovag és dalia, a csodás és rejtelmes nálunk is szerepel, prózában és versben egyaránt.

Érdekesebb azonban, a mit a magyar szellem egészen elmellőz. A német romantizmus Fichte és Schelling philo-

sophiájából vonja le elveit s inkább receptív erejű lévén, föltűnő sok női tehetséget emelt fölszínre — nálunk a bölcsélet hiányzott s társadalmunk is sokkal fejletlenebb volt még, semhogy a nőknek irodalmunkban ekkora szerep juthatott volna. A németeknél végül a romantizmus teremté meg a történeti szellemet; állami súlyosdások is a beteges öniróniát s a politikai reactiót. Nálunk a történeti szellemnek épen e korszakban szűnik meg hosszas uralma s a nemzet jövőjébe vetett hit is nem az iróniát, hanem a reményt táplálja a keblekben.

Mindezt viszonyaink magyarázzák.

Hiányzik azonban a magyar romantizmusból a németek még néhány más vonása, a mit esupán a magyar jellem magyaráz. Hoffmannot és Brentanót a fantasztikus jellemzi, Kleistban és Wernerben meg van a somnambulistikus, Novalis és Tieck ép úgy tanulják és bámulják a mystikus Böhmét, mint Schelling. De mint az angoloknál, e beteges elemek nálunk is hiányzanak. Nyomuk meg van, elfajzásuktól óvakodtunk. A magyar józan.

A német romantizmusnak vallásos színezete van. Meg van benne a pantheistikus, de még erősebb a katolikus elem. Dantéban a romantikusok az egyház költőjét dicsőítik, Stollberg, Werner és Schlegel Frigyes a római egyház kebelébe térnek. Nálunk a vallás e kor küzdelmeitől távol marad s theológiánk az életre és irodalomra semmi közvetlen hatással nincsen. Nem mintha nem létezett volna, de a katolikus theologia Horváth Jánosban liberális és nemzeties, a protestáns meg Kolmár Józsefben rationalistikus — szóval igazán magyar lesz. Schleiermacher érzelmi és Görres mystikus theológiája ellenben nálunk teljesen hiányzanak. A magyar türelmes.

Mindebből érthető, miért szólhatunk nemesak a romantizmusról Magyarországon, hanem a magyar romantizmusról.

Az új irány vezére nálunk Kisfaludy Károly volt, kit múltja és fejlődése egyaránt kiválóan alkalmassá tettek e szerepre. Mi a németeknek az *Athenaeum*, az lett ő neki és hazájának az *Aurora*: a romantizmus képviselője és terjesztője.

A költészet legelőször mutatta az új befolyás hatását. A mythologiai képek s alkalmi versek egyre ritkébbak lesznek; a

változatosabb tárgyú lyrában bensőbb hang, mélyebb érzelem szólal meg, különösen Kölcsey költészetében, mely tárgyaltalan ábrándozásával, nőies lemondásával a legtisztább romanticismust tünteti föl. A hazafiság mellett jelentkezik a szerelem közvetlen kifejezése is — egyelőre csak a népdalban, melyet Kisfaludy visz be először műköltészetünkbe.

Az elbeszélő költészet is új nyomon halad. A románéz és ballada rémos és regényes tartalmukkal, lovag és dalnok szereplőkkel ugyanazon szellemet mutatják, melyet az epos mintegy gyújtópontban egyesít és százszorosán visszalövel. Az epos, az akkori aesthetika szerint, egyenesen megköveteli a csodást és a nemzeti hitregét. S minthogy nálunk naiv epos nem fejlődött, Zrínyi nagy kezdeménye meg követők nélkül maradt, érthetni, miért volt épen e kor legalkalmasabb arra, hogy a magyar műepos állandó alapjait újonnan lerakja s Vörösmarty s Czuczor epikus munkáit oly lelkesedéssel fogadja.

Hogy az epikusok s a novella-írók hatottak, nem történeti tárgyuknak, hanem romantikus szellemöknek eredménye. A történeti elem költői földolgozása általában módosult a romanticismus befolyása következtében. A múlt bálványozása megszűnik s ezzel a történeti szellem gyengült — a romantikusoknak a história nem többé földolgozandó tárgy magában, hanem csak háttér a jelen viszonyaihoz. A múlttól szólnak, de a jelent festik s a jövőt tartják szemmel.

Aránylag legkétsőbbben jelentkezik az új szellem a drámában. Kisfaludy a hazafias drámát művészből tette, de alapjában meg nem változtatta. Helyes színi érzéke tartóztatta a német romantikus dráma utánzásától, mely egyetlen irányában sem teremtett életre valót — de fejlődése és izlése tartóztatta a francia romanticismus tanulmányozásától is, mely Victor Hugo által a klasszikus dráma romjain diadallal tűző ki az új irányt. Így történt, hogy az ifjabb erők Kisfaludytól függetlenül alkotják meg, francia hatás alatt, a magyar romantikus drámát: Vörösmarty, Vajda, Tóth Lőrincz, Józsika, Kuthy, Petőfi — s az igazi drámai vérmérsékű írók is: Gaal, Obernyik és Czakó.

Az új szellem a társadalmat is megmozgatja. Az irodalmi érdekltség nagyobb körbe hat, mint valaha; lapok és

olvasóközönség, mondhatni, szinte napról napra szaporodnak; a nők is immár élénk részt vesznek szellemi mozgalminkban, sőt századok óta most először — a magyar főurak is.

S mert az irodalom és munkásai legnagyobb részének Budapest volt székhelye, a főváros erkölcsi súlya és befolyása hova-tovább az egész országra kiterjedt és ennek magyar része által örömmel üdvözöltetett. Guzmics már 1823-ban lelkesedve írja az Aurorában:

A honi elmék tengere vagy te Pest!
Hozzád sietnek, s nyájas ölelkezés
Által te benned párosulnak
A magyar ész s magyar ajk folyási.

Budapest emelkedésével jár Bécs fontosságának növekedő esökkenése. A császári székváros, ötven évvel ezelőtt a magyar szellemi élet központja, most érzi meg először a magyar főváros versenyét — igaz, egyelőre csak a nemzeti befolyás terén. Mig itthon a magyar lapok folyton szaporodnak, Bécsben kettő már megbukott, az utolsónak, a *Magyar Kurír*-nak előfizetői pedig egyre fogynak; a *Hébé*-t is már csak az Igaz buzgósa tartotta Bécsben, s a szerkesztő halála után senkinek sem jut már eszébe, hogy Bécsből gyakoroljon befolyást a magyar irodalom fejlődésére. A Bécsben élő mágusok közt még az érdeklődés is csökken a magyar ügyek iránt; Budapesten ellenben, az ébredő élet fiatal fővárosában, növekszik és gyarapodik. Széchenyi hiába izgat ott fönn a löverseny mellett, de midőn 1822-ben itthon kezdi, nagyobb eredményét látja. »Azért-e, kérdi,¹⁾ hogy Magyarországon az emberek még jobbak, hazafibbakk, vagy hogy jobban únják magokat s több idejük van?« Az örökös skeptikus csakhamar be fogja látni, hogy ez nem unalom, hanem érdeklődés jele s ha ezentúl akar magyar ügy mellett izgatni, nem megy többé — az idegen városba.

S a magyar szellemi élet kezdi magyarosítani a fővárost. Midőn Déryné 1823-ban a német operában egy dalát magyar nyelven énekli, »valóságos demonstrációra« adott alkalmat.²⁾ A következő évben meg Kulesár azt írja lapjában: »a

¹⁾ *Zichy Antal, Budapesti Szemle*, 1880. XXIII. k. 70. l.

²⁾ *Déryné Naplója*, II. k. 58. l. V. ö. 432. l.

Pesti Uraságok, Nemesek, sőt a Polgárok is ditsőségnek tartják, hogy Magyarok lehetnek.« Az 1825-iki országgyűlés tárgyalásaiból megtudjuk, hogy a bécsi *Studien-Hof-Kommission* Olaszországon kívül mindenütt a német nyelvet akarván bevinni, a pesti egyetemnek meghagyatott, hogy a németet vegye föl s kapcsolja egybe a neveléssel — az egyetem pedig, melynek lanyha hazafiságát Révai még húsz évvel ezelőtt oly keserűen ostromozta, a bécsi kormány e meghagyása ellen »repraesentált.«¹⁾

Így terjedt a hazafias szellem a főváros hivatalos és nem-hivatalos részében egyaránt. Budapest az ország központja lett.

És az új kor hatása csakhamar a politika terén is észlelhető.

Irodalmi renaissanceunk kezdődött 1772-ben, a politikai 1790-ben. Irodalmi romanticismusunk 1822-ben, a politikai már 1825-ben. Miért a gyorsabb hatás? Mert társadalmunk ébren van. Ennek haladása, fejlődése pedig a hatást ezentúl már kölesönhatássá állandósítja.

Németországon az irodalmi romanticismus a katolikus középkorba ment vissza — és a politikai is. A francia uralom ellen a német a szent római birodalom fölelevenítését tartá a legjobb eszköznek s így lett ott a politika a reactionárius szent szövetség igazolása. Nálunk, a más viszonyokhoz és előzményekhez képest, a romanticismus irodalmilag is másképp fejlődött — és politikailag is. Katolikus vonás itt sincs nálunk, reactio csak a kormány ellen, középkor meg egyáltalán nem kellett — hiszen a mi alkotmányos és társadalmi viszonyainkban megvolt e középkor teljesen. A németek, hogy előbbre menjenek, avítani akartak; nekünk, hogy fejlődhesünk, újítani kellett: ott reactió volt, itt reformnak kellett lenni. Franciaországban Lammenais, Hugo és Lamartine a katolikus-feudalizmusból indultak ki s végre az alkotmányosság és szabadság eszméinek lettek hirdetői — nálunk, hol sem dynastia-, sem rendszer-változások nem voltak, a költők és írók eleitől fogva ez eszméknek voltak apostolai és később martyrjai.

¹⁾ *Adalékok a M. T. Akadémia megalapítása történetéhez.* 56., 31. és 88. ll.

Ézért van, hogy nálunk a társadalmi és politikai romanticismus nem az erkölcsi rend megtámadásában s az országos intézmények fölforgatásában nyilatkozik — hanem a haladásban és a reformban; a meglévővel szemben egyik téren sem negatív, hanem mindenütt józanul fejlesztő, bőlesen alkotó.

S ha a két korszakbeli magyar és német nemzetet erkölcsi mibenlét tekintetében akarjuk összehasonlítani — ime: a német politikai romanticismus képviselője: Gentz Frigyes; a magyaré: Széchenyi István. Amaz, kétes jellemével, az idegen hódítás erkölcsrontó korának gyermeke; emez magyar.

Nincs a magyar romanticismusnak egyetlen szereplője, kinek lelke, szelleme, szerelme annyira romantikus volna, mint Széchenyié. Beteges önérzésű, fantasztikus, excentrikus; egész élete, küzdelme Novalisra emlékeztet, tán még inkább Kleistra. És — ebben az egyetlen magyar romantikus — vallásos a szó legnemesb értelmében. Albachot fölkeresi ezellájában, hogy ott kisírja magát; ¹⁾ fogadást tesz, ha 33 éves lesz, elmegy Mária Zellbe, ²⁾ fölkeresi a trappistákat és meggyónik. Persze vallássosságában is józan magyar ember: az újtatosság előtt és után különösen gondos megfigyelése tárgyává teszi a mén- és juhtelepkeket s a pezsgő-borok készítését. »Meisternaturen«-jei között végül ott szerepel Byron, kinek romantikus Child Haroldja fölvasmányát teszi, a melyet le is akar fordítani. ³⁾

Szereplésének első nagy mozzanata a magyar politikai romanticismus évére esik: 1825. november 3-án megveti az Akadémia alapját. Majd irodalmilag is föllép. *A Lovakról* írt könyve a legérdekesebb gazdasági fejtegetések egyike irodalmunkban. Józan és praktikus elejétől végig; de izgató, szenvedélyes, nyugtalanító is. Ha laikus elmével fogunk olvasásához, mire végéhez jutunk, szinte azt hisszük, többet értünk már a dologhoz, mint hogy a stájer ló és a paripa kétféle. Voltaképen nem is a lovakról van benne szó; legalább nem csupán azokról. Mindenütt ott látjuk a háttérben a magyar gazdasági kérdések egész láncolatát; és ott látjuk a szerzőt is: ezer a kitérése, a beleszólása; nem enged szabadulni; kény-

¹⁾ *Zichy Antal*, *Budapesti Szemle*, 1880. XXII. k. 41. l.

²⁾ *Zichy Antal*, *U. o.* XXII. k. 191. l.

³⁾ *Zichy Antal*, *U. o.* i. h. 76. l. és *Árcsükkönyv* 1880. 94. l.

szerít, hogy gondolkodjunk — nem a lovakról, hanem az ország gazdasági állapotáról.

E munkája 1828-ban jelent meg. Két évvel utóbb adta ki a *Hitelt*, melylyel hatásra kevés mű vetekedhetik irodalmunkban. Mint Kisfaludy *Aurora*-ját — Széchenyi is a nőknek ajánlja könyvét. »Ti vagytok a polgári Erény s Nemzetiség vadangyalai. Ti emelitek egekbe a port s hallhatatlanságra a halandót. Üdvözlét és hála Néktek!«

A könyv berendezése bizarr és barokk. Az ajánlás után van a Tudnivaló, ezután az Előszó, majd egy Bevezetés és Néhány a tárgyat megelőző Észrevétel. Csak ezután következik a könyv maga, melyet egy Bérekesztés és egy Végszó fejez be: 110 lap esik az elő- és utószókra, 180 a foglalatra — de az egész: tartalom.

Igen gyengék vagyunk, fejtegeti e munkájában, míg a fölvilágosodás felútjából ki nem lábolunk; hitelünk nincs, birtokaink osztatlanok; ellenben van ezéh, limitatio, robot, dézsma; kell csatorna és vasút. A szegénység legnagyobb bajunk; hazafiságunk sokszor csak puszta szó, mivel nincs pénzünk. A nemesség könnyítsen a szántóvető sorsán, vegye vállára az ország terhének egy részét. Tanácsa: Hazánkban mindenkinek, vagy legalább a legnagyobb résznek, feje és erszénye ne legyen üres. »Valóban — mondja egy helyütt — annak, ki nálunk igazán kíván használni, szünet nélküli öntagadás élete s minden várható jutalma az önbees-érzés s önismeret. S azért nálunk szükségesebb az erény, mint másutt!«

1819-ben még azt írja Széchenyi: »Egy becsületes embernek nagy habozásban kell önmagában lennie, vajjon lázító, zendülő legyen-e, vagy pedig esendesen krumplit és zöldséget termeszen?«¹⁾ S egy évvel később megjegyzi Nagy Pádról, hogy az úgy él, mint mindenki, ki már e színvonalra bir fölcsemelkedni, hogy ne reméljen semmit, de csak tűrje az életet.²⁾ És e szörnyű érzés, e dermesztő öntudat nemcsak a politikusokban van meg, hanem az írókban is. »Én — írja Kölcsey — azok közül való vagyok, kiknek reményök nyelvünk virágzására

¹⁾ *Zichy Antal*. Budapesti Szemle, 1880, XXIII. k. 59. l.

²⁾ *U. a. u. o.* 64. l.

nézve nem nagy. Ott, hol nincs többé helye a reménynak, nem jöhet fel egyéb a kétségbeesésnél.« És Döbrentei azt feleli: »Csak egy-egy enthusiaszmussal bíró ifjú vágja magát keresztül, s majd ez is lankadni kezd, midőn látja zsibbadásban lévő publikumunkat.«¹⁾ És a Berzsenyi fölirázó ódájának nem szintén lemondás-e a vége? »De jaj, csak így jár minden az ég alatt!« Ledült a nemes Ilion, Róma s erős Babylon leomlott — elpusztulunk mi is.

E párthoz az ország egy egész része tartozott.²⁾ A jelen silyedés miatt busúlva, a dicső múltban kerestek vigasztalást; a nemzetet elaggottnak tartják, újjászületését többé nem remélik.

Ezt a fatalitások pártjának mondjuk.

A másik párt, »számra legnagyobb«,³⁾ az állapotokkal tűrhetőleg volt megelégedve, még csak a fennmaradt sérelmeket kell orvosolnunk; a mi baj van, a kormány az oka; ipar, kereskedés fölvirágozik majd magától is, csak a vámrendszert kell javítani.

Ezt nevezzük az optimisták pártjának.

Mindkettőnek léte ép úgy vall a magyar jellemre, mint az akkori magyar viszonyokra.

Széchenyi, mint amaz idők komoly elméinek legnagyobb része, a fatalistákhoz tartozott. De kibontakozott s csakhamar vezérévé lett az új, a harmadik pártnak,⁴⁾ melyet irodalmi és társadalmi fejlődésünk szült. E párthoz a fiatalabb nemzedék tartozott; az újjászületett irodalomból és nyelvből merít reményt; az európai civilizáció gyors fejlődése alapján nálunk is hisznek a jövőben és sürgetik a korszerű reformot s haladást.

Ezt mondjuk a romantikusok pártjának.

Széchenyi nemcsak terjesztette az új tanokat s az új reményeket, hanem ama másik két párt ellen küzdött is esze és lelke egész szenvedélyével. Ne keressük a hibát másban, mondja az optimistáknak, hanem magunkban; azt állítani,

¹⁾ *Élet és Irodalom*, 1827, VII. r. 101—2. l.

²⁾ *Horváth M.* Huszonöt év. 207—8.

³⁾ *Horváth*. U. o. i. h.

⁴⁾ *Horváth* u. o. i. h. A pártok jellemzése is Horváth szerint van adva; e sorok írója csak elnevezte azokat.

hogy Magyarországon kívül nincs élet, *extra Hungariam non est vita*, hiábavaló s kaczagást vagy szánakozást okozó beszéd.«¹⁾ Azoknak meg, kik a nemzetet elaggútnak hiszik s csak a dicső múltat keresik, azt kiáltja oda: »A magyar még egy ifjú legény« s ábrándos történet-philosophálással képzelt nemzeti időkoroakat fejteget, csakhogy jövőnket demonstrálja. A múltat meg öntudatosan kicsinyli. »Némelyek szomorúan füttyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját s azt hiszik, ott van koporsója minden scythia fénynek. A mi hazánkban nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. S hála az egeknek, hogy nem volt! mert így még lehet! Legyünk bizonyosak, hogy igazi felemelkedésünk ideje még hátra van.«²⁾

Nem új hang ez romanticismusunkban, csak energikusabb a többiénél. A történeti érzék hiánya jellemzi valamennyit Kisfaludytól Széchenyiig. S látjuk, miért? Nem a nemzeti büszkeséget kellett nekik éleszteniök, mint a renaissance hőseinek, hanem a nemzeti tetterőt; amazok a múlttal vigasztaltak, ezek a jövővel keltenek új reményre. *Zalán* sem történeti oly értelemben, mint az előbbi kor művei; nemcsak mert kevés történeti érzékkel van írva és hősei mind e korból valók; de nem is a múltért, hanem a jelenért van írva: Régi dicsőségünk hol kiesel az éji homályban? Az epos rendkívül hatott, mert »az ősi jogok védői s az ősi dicsőség dalnoka közti rokonságot mindenki érezte.«³⁾ Meg kell újítanunk az ősi jogokat, melyeket a bécsi önkény már-már fölfüggesztett; és meg kell újítanunk az ősi dicsőséget, mire a hosszas társadalmi és politikai tespedés már-már alkalmatlanokká lett. És nem mutatott-e Kisfaludy is előre, a jövőbe? s épen *Mohács*-ában, mely a múltat siratja?

El! ti komoly képek! ti sötétség rajzai, fölre!

Új nap fényle reánk annyi veszélyek után,

Él magyar, áll Buda még! a múlt csak példa legyen most,

S égve honért, bizton nézzén előre szemünk.

A ragaszkodás az ősi dicsőséghez, a büszkélkedés az ősi dicsőséggel a nemzet aristocratismusának is kifolyása volt.

¹⁾ *Hitel* 78. és 70. l. V. 5. A *Lovácal* 15—16., 20. l. és 162—3. l.

²⁾ *Hitel* XIII—XV. l.

³⁾ *Gyalai*. Vörösmarty életrajza, 2-ik kiad. 93. l.

Democratikusabbá kell tenni a nemzetet: demokratikus szokásokhoz: munkához, kereskedéshez, iparhoz simítgatni. Ime más szempontból a Kisfaludy és Széchenyi democratismusának s a jövőre való utalásuknak fontossága.¹⁾

Ki a Kazinczy és Kisfaludy korának különbségét ki-domborodó jellemvonásban akarja látni, tekintse koruk politikai vezérférfiainak eszközét. Nagy Pál szónoklattal hat, Széchenyi az irodalommal. Amaz csak lángelméjéből s hazafiságából meríti eszméit; emez az európai tudományból és irodalomból is.

Mindkettőt pedig nem követte, hanem megelőzte az irodalom. A renaissance írói, megújítván az irodalom hagyományos formáit, tárgyait, nyelvét, előkészíték és megindíták az eszmék megújítását. A »népies« elem is előbb szerepelt a költészetben mint a politikában s még Széchenyi politikai társasköreinek alakítását is megelőzte a Kisfaludy írói társasköre. Mindentre az irodalom adott példát, eszmét, indítást. Művészetünk, tudományunk és — a szót európai értelmében véve — politikánk sem volt még s így az irodalom lett szellemi életünknek egyetlen súlypontja. A romanticismus korával véget ér az irodalom ez egyeduralma, hogy más alakban még általánosabbá váljék: nem ugyan központja többé minden törekvésnek és eszmének, de igenis organuma. Ezentúl már nemcsak az irodalom fejleszté a szellemi életet — de minden szellemi mozgalom eszközül az irodalmat választá. S a mely számunkra az európai eszmék áramlatát megnyitá: a romanticismus által emelkedtünk irodalmunk szerepét illetőleg is a többi európai művelt népek színjére.

Aesthetikai irodalmunk is a romanticismus nyomán indult meg; a folyóiratok elméleti cikkeket közölnek, Bitnicz és Toldy önálló munkákkal lépnek föl. És ugyancsak most kezd fejlődni tudományos irodalmunk is.

¹⁾ A mennyiben Széchenyi e vonása egyáltalán bizonyításra szorúna, lásd a *Hitelből* idézett helyen kívül e régibb nyilatkozatait: A politikusok nálunk, ha gondolkodnak is, »úgy csakis magukról, de a parasztról egészen megfélemednek.« »Szabad ország-e Magyarország? Nem az. A nemes ember szabad; a paraszt csak rabszolga.« stb. *Zichy Antal* u. o. XXIII., 192. l.

A mi nevezetesen a történetet illeti, foglalkoztak ugyan vele a nyelv művelés korában bőven — az írók irodalmilag; ¹⁾ a romanticismus korában nem többé írók foglalkoznak vele, hanem tudósok.

Legtöbb készültséggel Horvát István lépett e pályára. *Gyökereis régi Nemzetségei* után azonban az *Aurorá*-ban megjelent *Árpád Pannonihegyén* című értekezésében regénynyel vegyes történetet ad, majd három évvel utóbb, 1825-ben, már tisztán regényt, történet képében. A *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből*, egy szenvedélyes lélek hazafias ábrándjai. Ádám és Herkules, Dárius és Nagy Sándor magyarok voltak; azok voltak a zsidók és görögök; Ázsiában és Afrikában, Spanyol és Olaszországban magyar birodalmak álltak fenn. Kútforrásai között szerepel az ó- és új testamentum, Homeros és Horatius; nyomozásaiban segíti a szófejtés, melyből megtudjuk, hogy Jeruzsálem: Gyerő Solyom, Dárius: Tarajos.

És Horvát nem volt örült, se nem hóbortos, hanem józan, okos tudós, ki bámulatos leleménynyel és elméjével tud kutatni és nyomozni. Honnan tehát e példátlan tévedések megokolt lánezolata?

Mint egész újabb szellemi életünk, tudományunk is a renaissance korában indul fejlődésnek. Mint folytatja a romanticismus e kor irodalmi hagyományait, említettük; mint folytatja a tudománybelieket, az Horvát István működésének szolgáltatója magyarázatát és mentségét.

Révai a nyelvész rokonság tényét történeti következtetésekre használja föl; magát e rokonságot azonban csak nyelvészeti, nem történeti célból kutatja — s még így sem ért el semmi állandó eredményt, mert tudományos módszere nem volt.

Horvát Révainak leghívebb tanítványa és legbuzgóbb követője volt. De a nyelvészethez nem értett és így ítélet nélkül sajátította el mestere eljárását és eredményeit. De nem is foglalkozott nyelvészettel, hanem történettel. A mit Révai a nyelv végett tett, azt végzi ő a történet céljából. S minthogy szerinte körülbelül minden nyelv rokon a magyarral, a szófejtés

¹⁾ Az adatokat L. Révai M. élete és munkái 192. l.

munkája történeti eredményekre visz. Így csap át az elv- és rendszernélküli etymologizálás a történet terére. Nyelvünk a hébernél idősebb anyától származott — mondja Révai. Akkor a magyar nép régibb a zsidónál — következett Horvát. Jeruzsálem egyik kapujának Bab-el-Mogar-beh a neve — mondja Scholz. De mert Mogar = magyar, Jeruzsálem magyar város volt — következett Horvát.

S nem volt-e ez okoskodás természetes? Katona és Pray latinul írtak, Fessler és Majláth németül. Horvát az első magyar tudós, ki itthon fejlődött s a magyar kultúra befolyása alatt élt és írt. Ez a mi kulturánk pedig igen egyoldalú volt. A szépirodalmilag művelt kor alig nyújtott egyéb eszközt a képzeletnél s egyéb czélt a tetszésnél. A mennyiben pedig valakire Révai genialitása mélyebb hatással volt, eltanulhatta még a szófejtést, az etymologizálást. Egyebet nem. S ha így föl-szerelve művelünk tudományt, írunk történetet — milyen lesz az eredmény?

S nemcsak a fejlődés, a kor szelleme is elősegíté ez eredményt. Mikor nálunk a történeti szellem divott, írók foglalkoztak a történettel — tudósok pedig most, a romanticismus korában, midőn a történeti szellem hiányzott. A költészetben a nemzeti elem volt az uralkodó; az süte bélyegét az egész korra — a történet, a tudomány így lett szintén nemzeti, tárgyban, fölfogásban egyaránt; s így lett költői is: ábrándos, fantasztikus. A költészet művészetté lett, legalább törekedett, hogy azzá legyen; a forma korlátozta, az eszme lelkesítette. A tudomány azonban, minthogy fejlődését csak most kezdi, még nincs ennyire s a költészetből kiszorult hazafias dicsékedés itt nemcsak menedékre talált, hanem éltető elemmé lett — akár a Kisfaludy előtti drámában.

A kor fejlődéséből és tartalmából levont következtetéseket azonban nemcsak az általános eredmény igazolja, hanem a részletek is. Horvát István csak az első volt, nem az egyetlen, ki a történetet és nyelvészetet kölcsönösen segélyző tudományoknak nézi — mindenki e szempont szerint jár el. Gévai előbb nyelvész volt, aztán lett historikus; Jászay szintén; Beregszászi meg a nyelvészetről tér át a történetre.

S e história fölfedezései oly nagy viszhangot keltettek

volna-e e korban, ha szellemének nem felelték volna meg? Szabó József, sopronyi tanár, a magasztalt Horvát nyomain kutatja a magyarok eredetét; Fodor, gazdaember, a magyarok ősi eredetét, Szabó Károly, növendékpap, ily módon taglalja a székely kérdést. Oly természetesen találják ez irányt, oly büszkeltetőeknek eredményeit, hogy alig akadni egy-egy bíráló, óvó szózatra — s hova-tovább e szellem nő és terjed és egyeduralkodó lesz egész tudományos irodalmunkban.

Ebben áll-Horvát István igazolása — csakis ebben. Hiába a hivatkozás a 300,000 oklevélre, melyet átnézett; sem ő, sem más e munka hasznát nem látta. Mondhatja-e valaki, hogy a legbiztosabb utat tudja Amerikába, mert ötször járta be gyalog Európát? A kútfő-tanulmányokat sem ő kezdte meg. Mert ez nem annyit tesz, mint idézni okleveleket s egyéb forrásokat, hanem fölhasználni tudományosan, a tudomány céljaira. Ezt Horvát nem tette; a mennyiben pedig régebben tette, nem volt első e téren. Pray, Katona, sőt részben Virág nem magyar történetet irtak-e? S még a mai kutató is sokszor nem az ő forrásaikat idézi-e? Horvát István a magyar tudománynak és hírnevének mindenben ártott és csakis ártott — irányával, eredményeivel egyaránt. De nem ő az oka, hanem kora. Horvát István ép oly tökéletes képviselője a magyar tudományos romanticismusként, mint Széchenyi a politikainak. Még ennek praktikus volta is romanticismusának bizonyítéka; mert ez iránynak nálunk a politikai téren fejleszteni, teremteni, tehát neki engedni, alkalmazkodni kellett, épen alkotásai érdekében. Horvátot ellenben a valóság nem akadályozta sehol, semmiben; mi bírhatta volna tehát rá, hogy hazafias ábrándjait tovább ne szője? Ámde e hazafisága jótékony befolyással volt korára: lelkesített és ébresztett — és kérdés: fejlődöttünk volna-e e nélkül oly rövid idő alatt annyira, hogy kivonjunk magunkat azon tévedések hatása alól, melyeket ő oltott az akkori nemzedékbe? Hatása megmaradt; hibái elvesztek.

Beregszászi, a romantikus nyelvész, hasonló szellemet mutat. A nyelvjárást megtámadja, hiszen nyelvész; de azért maga is csinált új szót, hiszen a romanticismus eldöntötte a nyelvjárást diadalát. A mi Révaiban helyes volt: a nyelvtörténeti irányt mellőzi; a mi benne helytelen volt: a szófejtést nem

javítja, sőt tovább fejleszti. Tiszta, teljesen eredeti magyar nyelvet akar, s a szláv kölesönzéseket a perzsából mutatja ki Leschka ellenében, ép úgy, mint később a Nagy Szótár Miklósich ellenében.

A kép nem volna teljes, ha a philosophia is nem jelentkeznék. Mert végső eredményében ez ép oly nemzeti tudomány, mint a történet és nyelvészet. Imádkozni és számolni, mondják, minden nép a maga nyelvén szeret; hozzá kell tenni és gondolkodni. Hogy philosophiánk eddigelé alig volt, nem rettentí vissza Szoutaghot, sem Hetényit attól, hogy az »egyezmenyes philosophia« semmitjelentő elnevezése alatt új, eredeti magyar böleseletet a közönségnek be ne mutassanak. Csakhogy ez erre még nem volt megérve s a romantikus tudomány ez új diadalának egyedül a kritikus és historikus örül — azok is csak mintegy hivataltól.

Mind e tévedések és járatlanságok közepett is azonban e tudósok — magyarok. A józanság nem hiányzik sehol. Még Horvát István is a *Rajzolatok* előtt írja *Gyökeres nemzetségeit* és utánuk *Horvátországról* szóló értekezését. S a keresztény elemet még a történet sem veszi föl, bár Magyarország egész műveltségét első sorban neki köszöni — sőt rajognak a poányságért Horvát is, Jászay is.

S ha összevetjük e tekintetben a magyar és német romanticismust, azt találjuk, hogy emez ártott az irodalomnak, de lendületet adott a tudománynak; nálunk ellenben, a más viszonyok szerint, az irodalmat előbbre vitte, de a tudományt hátráltatta. Józanságunk és elütő fejlődésünk megvédett bennünket a romanticismus kinövéséitől a költészetben; de tudatlanságunk és módszertelenségünk nem védett meg elfajzásától a tudományban. Németországon hosszú tudományos mult fegyelmezé az elméket: Wolff, Müller, Kant. Nálunk hiányzott a módszer és az ellenőrzés s tudósaink ábrándokat hajhásznak minden téren. Jerney például, ki itthon fejlődik, romantikus tudós lesz; Körösi Csoma ellenben igazi tudós, mert itthon még nem nyugózta hagyomány s külföldön tanult módszert. S minthogy a józanság sehol nem kevésbbé elegendő és eredményes, mint a tudományban, vajjon mi egyéb mérsékelhette e kor tudós rajongását?

De azért a romanticismusként hálával tartozunk e téren is. Nem egyéb az, mint tudományunk születésének korszaka — tudományunké, és azé, mi nélkül sem ez, sem az irodalom általában valósággal nem fejlődhetik: kritikánké.

A kritika szükségének érzete oly régi, mint irodalmunk fejlődése. Már Révai panasolja hiányát. Kazinczy többször hangoztatja; »Ha recenseáltatni nem akarunk, soha se megyünk elébb.« Az elvnek mindenki híve volt, alkalmazásának senki. Nemcsak író nem — a közönség sem. Birálatai miatt Kölesey »majdnem közmegvetésben részesült s csak a politikai pályán rehabilitálhatta magát«¹⁾

Látni való, e föladat megoldása is sok akadályjal járt; ide is fejlődés kellett, mint irodalmunk egyéb ágainak megteremtéséhez. És látni való másrészt, hogy kritikánk leginkább e korszakban fejlődhetett: mert több volt az író, számosabb a lap és nagyobb az olvasóközönség, mint bármikor azelőtt.

Kisfaludy és Toldy terveztek is ekkor egy kritikai lapot — de nem indult meg. E vállalkozás kellő időpontja csak akkor érkezett el, miután a Conversationslexikonon pör lezajlott. Rajnis és Baróti prosodiai vitája nem folyt annyi méltatlan személyeskedéssel, sem Révai és Verseghy nyelvharcza annyi eltíró szenvedéllyel, mint ez. E pör, irodalomtörténeti szempontból, nem egyéb, mint a magyar kritika vajudása. E prozesszus részleteit látni kínos, leírni kellemetlen föladat. Nem is tartozik voltaképp a közönség elé több — az eredménynél. És ezzel meg lehetünk elégedve. Kritikánk megszületett. Egy kicsit lármás, egy kicsit veszekedő marad ugyan ezentúl is, no de azért magyar.

A romanticismus egyik lényeges vonásának: a cosmopolitismusként fejlődését is a kritika sietteté nálunk, mely általános szemponthoz, egyetemes mértékhez szoktatta az írókat és olvasókat egyaránt. A cosmopolitismus e téren sem zárta ki a nemzetit, csak bővítette szemkörét. Azt kívánta, hogy viszonyainkat, embereinket, munkáinkat össze lehessen mérni a külföldével — honárlás vádja nélkül. És a közönség elérte — s midőn 1838-ban Eötvös *Karthusijában* e vonás nemcsak

¹⁾ *Gyulai*, Vörösmarty életrajza 128. l.

a részletekben, de az egészben jelenik meg, művészi magaslatra emelve, már nem akad kritikus, ki a mű általános, emberi problémájának fölvetését hibáztatta volna. Irodalmunkban helyet foglal immár az egyén és küzdelmeinek rajza, az általános eszme és hatásának fejtegetése. A magyar irodalom a nyugat-európaiaknak színjére emelkedett ebben is.

És azért nem szűnt meg nemzetinek lenni nyelvben, formában, észjárásban. Az általános európai eszmeáramlat le nem nyögöz, meg nem hódítá, hanem többoldaluvá, művészbé tette — s megtanította arra, hogy a nemzeti tárgyat is lehet fensőbb, általánosb szempontból nézni és földolgozni, a nélkül, hogy sajátosságában esorbulna.

Igy lett a magyar romanticismus az egységes nemzeti iránynak korszaka. Az arisztokrácia nem francia már és Majláth és Ürményi után a főrangú s igazán magyar írók következnek: Széchenyi s a két Dessewffy grófok, Wesselényi és Jósika s Eötvös bárók. A tudósok nem irnak többé latinul; Horvát István után következik Jászay, Beregszászi után Fogarasi. A nép is a saját nyelvén művelődik immár: vannak magyar zsebkönyvek és folyóiratok és lapok s az első magyar Lexikonnak már ezernél több az előfizetője.

A tudományban legtovább maradt meg a romanticismus. Toldy, irodalmunk történetének halhatatlan megalapítója, állandóan e kor romantikus szellemében dolgozik. Hazafias lelkesedése inkább magasztal mint ítél s nemzeti rajongása nekünk is teremt pogánykori műveltséget, kétféle mondakört s két virágzás korát.

A politikai történetben is megmaradt ez irány. Jászay Pál és Horvát István közt alig van különbség; a Czuczor-Fogarasi Nagy-Szótárja nyelvészeti romanticismusunknak egyenes hajtása; philosophiánk részben új elnevezés alatt folytatja régi meddőségét. Nehezen láboltunk ki tudományunkban a romanticismusból, mert a tudományos módszer általánossága csak hosszú fejlődésnek lehet eredménye — ezt pedig a kritika sem igen sietteté, mert szépirodalmi birálatunk csak nagy későn társult a tudományossal. S nem kell-e rámutatnunk ama gyászos politikai viszonyok hatására is, melyek a nemzet léte s jövője iránt a legjobbakban is fájó kétséget támasztván, a

Bessenyei és Révai korához hasonló hangulatot keltettek? Ez nem vizsgálhatja a nemzet multját és nyelvét bonczoló birálat-tal, hanem csak kegyelettel és hazafisággal.

Az irodalomban a romanticismus nem terjedhetett eny-nyire: hiszen egész szellemi életünk abban lüktetett, míg a tudományt csak most kezdé magába olvasztani.

Szellemi fejlődésben évszámmal bajos határt szabni; de mert mással nem lehet, idézzük az új kort jelölő tényeket.

Petőfi föllép 1844-ben, Arany 1845-ben. A következő évben a tények már torlódnak: 1846-ban jelennek meg Erdélyi népdalai, Tompa *Népregéi*, Szigligeti *Csikósa*, Jókaitól a *Hétköznapiak*, Kemény *Gyulai Pálja*, Eötvös *Reformja*, — Széchenyi *Politikai Programja* 1847-ben már »jóslatszerű« munka. Az irodalmi és társadalmi átalakulás kérdése átesap az állami, a politikai térre. Az első kérdés megoldásán fáradozott Kisfaludy, a másodikén Széchenyi, az állami újjáalkotás kérdését Kossuth akarja megoldani — és a nagy izgató nyomában jár a forradalmi költő, nemesak nemzeti, hanem világ-szabadságot hirdetve és követelve. A democratismus gyorsan fejlődött: az államférfi magát kormányelnöknek proklamál-tatja, a költő a királyokra szórja átkait.

A romanticismus örökébe új kor lépett.

UJABB ADALÉKOK
A
MAGYAR ZENE

TÖRTÉNELMÉHEZ.

BARTALUS ISTVÁN

I. TAGTÖL.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)